

pení. Před obdobnými úkoly potom stojí i kritická globální studia, která musí analogicky zkoumat problémy globálního kapitalismu a kritizovat jeho negativní důsledky pro lidstvo. Studium problémů (paradoxů) kapitalistické modernizace v rámci rozvinutých zemí potom není útěkem před zásadními problémy lidstva (kupř. extrémní chudoba), ale logickým doplněním koherentní sebereflexe lidské společnosti jako celku. Z uvedených důvodů je více než dobře, že tato relativně rozsáhlá publikace byla dlouholetou pracovnící Filosofického ústavu Alenou Bakešovou přeložena do českého jazyka, neboť takto má český jazykový prostor přímý kontakt s aktuálními vědeckými výsledky kritické teorie společnosti.

Ondřej Lánský

Jeffrey C. Alexander, Bernhard Giesen, Jason L. Mast (eds.): *Social Performance. Symbolic Action, Cultural Pragmatics, and Ritual*

Cambridge, Cambridge University Press 2006, 376 s.

„Totus mundus agit histrionem“ – celý svět hraje divadlo. Všiml si toho už William Shakespeare na počátku 17. století. Uvedenou sentenci vítal návštěvníky scény, která se ostatně jmenovala právě The Globe, divadlo Svět. V evropské intelektuální tradici se analogie mezi sociálním jednáním a divadelním představením rychle ujala. Zatím posledními, kdo na ni významněji navázali a pokusili se dále ji rozvinout v rámci sociologického myšlení, jsou Jeffrey C. Alexander, Bernhard Giesen a Jason L. Mast, editoři svazku *Social Performance – Symbolic Action, Cultural Pragmatics, and Ritual*.

První dva jsou v rámci současné sociologie dobře známými figurami, jež netřeba obšírně představovat. Připomeňme jen, že Alexander je profesorem sociologie na Yale a orientuje se zejména na obecnou sociolo-

gickou teorii a sociologii kultury, v rámci které je zastáncem tzv. „silného programu“. Giesen působí hned na několika univerzitách, z nichž domovskou je mu ta v německé Kostnici, a zaměřuje se hlavně na oblast kolektivních identit. Nejméně známý z trojice editorů je Jason L. Mast, doktorand Kalifornské univerzity, jehož disertace analyzuje vývoj a hru mediálních reprezentací v kauze Clinton/Lewinská.

Editoři vytušili, že koncept performativity by mohl v následujících několika letech spojit dosud oddělené teoretické proudy a stát se svorníkem v nových rekonceptualizacích kolektivního sociálního jednání. Připomíná implicitně jazykový obrat v sociálních vědách Giesen přímo tvrdí, že sociální teorie na přelomu 20. a 21. století prodělává *performative turn*. Souhrnně řečeno, od kulturní teorie se postoupilo k teorii kulturní pragmatiky; na textech už nás tolik nezajímá jejich struktura jako spíše způsoby jejich narace, distribuce a percepce. A právě zde se performance jeví jako slibně inkluzivní koncept.

Inkluzivního konceptu je na tomto místě skutečně potřeba. Divadelní metafora má sice v sociálních vědách dlouhou tradici, zároveň je to však tradice značně různorodá. Erving Goffman přenesl základní pojmy divadelní vědy, ve svých analýzách ovšem zůstal na mikrosociální rovině. Antropolog Victor Turner vyvinul nejen dichotomii liminálních a liminoidních okamžiků, ale v úzké návaznosti na ni i koncept sociálních dramát, jimiž procházejí celá společenství. Dále tu je teorie řečových aktů J. L. Austina, který ve své filozofii jazyka poukázal na skutečnost, že vedle konstatující funkce jazyk běžně vykonává i funkci performativní čili ustavující. Mezi různorodé zdroje zkoumání performativity sociálního jednání dnes samozřejmě patří také Judith Butlerová, která na Austina navazuje, ve svém díle ho však propojuje s poststrukturalistickými impulzy. Konečně jaksi podél sociálních věd, blíž teatrologii a divadelní antropologii existuje celý obor *perfor-*

mance studies, jehož nejznámějším představitelem je dnes Richard Schechner. Není se tedy co divit, že editoři zde recenzovaného svazku vycítili potřebu a zároveň příležitost velké syntézy.

Kniha je rozdělena do jedenácti kapitol, z nichž si první a poslední zřetelně kladou vyšší teoretické ambice. V úvodní šedesátistránkové stati se Alexander pokusil navrhnout „systematický, makrosociologický model sociálního jednání jako kulturní performance“ (str. 31). V závěrečné kapitole Giesen přistupuje k performativitě sociálního jednání skrze durkheimovskou perspektivu a pokouší se „přispět k analýze sociální konstrukce posvátného“ (str. 331). Mezi těmito systematictějšími příspěvky se nachází zbylých devět kapitol. Některé z nich teoreticky rozvíjejí, doplňují nebo oponují perspektivy Alexandera a Giesena, jiné s větším či menším využitím nabídnutého výkladového rámce nahlízejí konkrétní historické události. A ne ledajaké: kromě už zmíněné kauzy Clinton/Lewinská jsou to útoky na WTC z 11. září 2001 nebo proslulé minutové pokleknutí německého kancléře Willyho Brandta před Varšavským památníkem 7. prosince 1970.

Zastavím se chvíli u úvodní statě. Alexander tvrdí, že pro úspěch každé sociální performance zůstává klíčové, do jaké míry se podaří propojit její elementy do jednoho přesvědčivého celku. Těmito elementy podle Alexandera jsou: 1) *systémy kolektivních reprezentací*; 2) *herci/aktéři* jako zprostředkovatelé těchto kolektivních reprezentací; 3) *diváci/publikum*, které dekoduje smysl jednání aktérů, s nimiž se na psychologické rovině potenciálně identifikuje; 4) *prostředky symbolické produkce*, tedy materiální zázemí umožňující performanci uskutečnit; 5) *misanscéna* jako aktuální způsob manipulace významu skrze jevištní složky; 6) *mocenské prvky*, které nejrůznějšími způsoby zasahují do celého procesu přípravy, samotného průběhu i následného přijetí performance. Tento nárys šesti vzájemně propojených prvků podle Alexandera po-

skytuje možnost interpretativně rekonstruovat každou performanci (str. 32–37).

Cílem profánních performancí v moderních společnostech je podle Alexandera totéž, co bylo cílem sakrálních rituálů ve společnostech tradičních: skrze určitou formu představování dosáhnout propojení scénáře s hercem a herce s publikem, a tím vytvořit základní podmínky pro přenos kulturního významu. V tradičních společnostech je to jednoduché díky sociální blízkosti aktérů a společným vizím světa, které se zde pouze aktualizují. V moderní společnosti se propojování jednotlivých elementů stává stále obtížnějším, protože významy je nutno nejen složitě vyjednávat na fragmentarizaci světa a individualismu aktérů, ale při jejich předávání také musí být překonána větší sociální distance.

Alexanderův šestisložkový model se zdá elegantní – zvláště v grafickém vyjádření, které autor postupně nabízí –, ale základní otázkou zůstává, co vlastně je a co není performance, a tedy nač vlastně se nabízený model vztahuje. Zde se dotýkáme jedné ze slabin celého svazku. Tomu citelně chybí stať, která by na teoretické rovině vymezila pozici performance v rámci sociálního jednání obecně: lze performanci chápat například tak, že jde o jednání, které si je reflektivně vědomo sebe sama a svých možných důsledků? Jenže pokud ano, dovíme se vůbec někdy, zda ono pokleknutí Willyho Brandta bylo spontánním aktem nebo plánovaným představením? A je to tak důležité, když důsledky, jež to přineslo sebepojetí Němců, jsou tytéž? Existuje tedy nějaké jiné vymezení performance, které by se obešlo bez poukazu na autenticitu a intencionalitu?

Odpovědět se alespoň částečně pokouší Giesen v závěrečné stati. Nevymezuje sice performanci jako takovou, ale klade ji do opozice vůči běžnému toku světa, čímž ji traktuje jako strukturní analogii posvátného. Ozývá se v tom nejen Durkheim, ale také již zmíněný Turner a jeho liminoidní okamžiky: i pro Giesena je performance

úzcí spojena s možností přerušit a snad i pozměnit profánní řád věcí. Giesen dále nabízí užitečné rozlišení různých stupňů komplexnosti performance, od prostých symbolických událostí, přes rituály, divadelní produkce až po morální dramata, jež jsou vyhrazená zejména politice. Každý další stupeň této řady obsahuje o jeden prvek víc než předchozí: divadlo například oproti rituálu přináší novum v podobě vnějšího publika, politika je na rozdíl od divadla založena na vnitřní autenticitě aktéra.

Oproti dvěma hlavním teoretickým příspěvkům představují druhý pól knihy studie, které analyzují konkrétní historické události a ukazují na nich nikoli snad jejich inscenovanost ve smyslu pouhého zdání skutečnosti, ale spíše performativitu ve smyslu ustavování skutečnosti. V tomto ohledu je velmi instruktivním materiálem právě akt Willyho Brandta. Valentin Rauer přitom analyzoval novinové články z období 1995–1999, tedy téměř třicet let po samotné události, aby ukázal, jakými reinterpretacemi Brandtovo gesto prošlo a s čím především si ho Němci asociují dnes: nejčastěji s přiznáním německé viny a hned na druhém místě s operou *Der Kniefall*, která na motivy kancléřova gesta vznikla...

Snad vůbec nejzdařilejší aplikací performativního přístupu k analýze konkrétních kulturních událostí a procesů je příspěvek Tanyi Goodmanové. Ta sleduje roli Komise pro pravdu a usmíření, která fungovala v Jihoafrické republice a významně napomohla stvořit nový národ: nikoli už ten rozdělený apartheidem, ale „národ duhy“, jak zněla jedna z instruktivních dobových metafor. Komise se zapsala do historie především slyšením nesčetných obětí, které veřejně vyprávěly příběhy svého ponižení a útla. Slyšení přitom byla pečlivě předpřipravená a inscenovaná tak, aby svou rétorikou i vyzněním zapadala do programu „strašné, ale nakonec triumfální tragédie“: některé příběhy byly upraveny, jiné se na veřejnost vůbec nedostaly, zasedání komise fungovala především jako očištný

rituál. Skrze víceméně divadelní prostředky, které sublimovaly mstu, se tak podařilo převést celou zemi do nové historické etapy.

Publikace *Social Performance* představuje víceméně pionýrský pokus povýšit divadelní metafory, jež se v sociologii a dalších sociálních oborech už delší dobu objevují, na úroveň pevnější teorie. Samozřejmě by nemělo jít pouze o to přejmenovávat: říkat událostem performance, politickým tribunám jeviště a programovým prohlášením scénáře. S tím souvisí, že by měla být jasněji vymezena pozice performance jako zvláštního druhu sociálního jednání. Inspiraci k tomu může snad dodat přímo umění, z jehož sféry pojem pochází – není tedy úplně od věci, že svazek obsahuje i krátkou kapitolu, která mapuje právě tuto oblast. I přes Giesenem ohlašovaný performativní obrat se zatím zdá, že sociální teorie teprve hledá, co jí důraz na performativitu skutečně může přinést.

Jan Němec

Luc Boltanski, Eve Chiapello: *The New Spirit of Capitalism*

London, New York, Verso 2006, 656 s.

Nový duch kapitalismu sociologa Luca Boltanskiho a ekonomky Eve Chiapello se bezesporu řadí mezi nejvýznamnější knihy, které byly ve francouzské sociologii v poslední době napsány (nedávno do angličtiny přeložená publikace vyšla původně jako *Le nouvel esprit du capitalisme*, Paris: Gallimard 1999; na francouzské vydání je odkazováno dále v textu). Nebyla to sice pouze tato práce, která přinesla zejména Lucovi Boltanskému uznání daleko přesahující hranice akademické sociologie, ve francouzské sociologii se ale *Nový duch kapitalismu* stal dílem, o kterém je třeba vědět. Přehledná struktura, jazyková přístupnost a jasná expozice argumentu tuto v originále více než (s přílohami a poznámkovým aparátem)